

***Bockhornet* – en bulgarisk berättelse mellan sagan och sägnen**

Daniela Assenova

Department of Modern Languages, Uppsala University

daniela.assenova@moderna.uu.se

Abstract: “The Goat Horn” – a Bulgarian Short Story between the Tale and the Legend

Nikolaj Chajtov (1919-2002) is one of the most popular contemporary writers in Bulgaria, but relatively unknown to the Swedish literary audience. Previously, only two short stories by him have been translated into Swedish. This article presents a Swedish translation of one of Chajtov's most published short stories, “The Goat Horn”. It gives a short presentation of the author, an overview of the story's publication history and discusses the difficulties and choices when translating it into Swedish.

1. Varför just *Bockhornet*?

Nikolaj Chajtovs berättelse *Козият рог (Bockhornet)* har en mångfacetterad historia både i Bulgarien och utomlands. Den är en av de mest kända berättelserna i Bulgariens moderna litteraturhistoria. Till dess popularisering har även filmatiseringar 1972 och 1994, bidragit. Den första filmen blev en av de mest sedda filmerna i Bulgarien, samt det första bulgariska bidraget som nominerats för Oscar. ”Remakes” av populära filmer är nästan en standardprocedur i Hollywood, men inte i Bulgarien. I hela Bulgariens filmhistoria finns bara ett fåtal ”remakes”, t.ex. av Ivan Vazovs klassiska verk *Под узомо (Under oket)*, Aleko Konstantinovs *Баѝ Ганьо (Baj Ganio)*, och *Bockhornet*. Förvisso har filmatiseringarna av Chajtovs berättelse bidragit till det faktum att ”bockhornet” har blivit ett begrepp i den bulgariska kulturen, men även berättelsen i sig har flera gånger blivit omdiskuterad inom ramen av den bulgariska litteraturen. När det blev aktuellt att översätta en berättelse av Chajtov kändes det naturligt att välja *Bockhornet*. Berättelsens (och filmens) kultstatus gjorde valet att översätta just denna av Chajtovs många berättelser enkelt. Översättningen gjordes 2006 och användes som undervisningsmaterial. Nu tycks tiden vara mogen för en

sammanflätad kommentar, som presenterar författaren Nikolaj Chajtov, berättelsen *Bockhornet*, och dess översättning.

2. Chajtovs litterära värld: *между дивото и дивното*¹

Författaren Nikolaj Chajtov (1919-2002) är inte helt okänd för den svenska publiken. Till svenska finns två av hans berättelser översatta: *Provet (Изпит)* av Arne Hult (1977) och *Karlatider (Мъжки времена)* av Birgitta Englund (1981). Båda verken publicerades för första gången 1967 i Chajtovs berättelsesamling *Диви разкази (Vilda berättelser)*. Samlingen blev författarens verkliga genombrott inom den bulgariska litteraturen, hans mest publicerade verk (över 20 upplagor) på bulgariska och samtidigt hans mest översatta till olika språk². Tillsammans med hans essä- och berättelsesamling *Шумки от габър (Blad från en avenbok, 1965)* ledde de till en bred och långvarig litteratordiskussion i Bulgarien under 70- och 80-talen³.

Chajtovs debut inom litteraturen kom ganska sent och sammanföll med det faktum att han i början på 50-talet blev avskedad från sitt jobb som jägmästare i Rhodopebergen. Skämtsamt säger han i en intervju att han ville prova på att försörja sig som författare efter att ha letat efter jobb i två år. År 1954 publicerar han som 34-åring sin första berättelse⁴ (om skogsarbetare) i litteraturtidskriften *Septemvri*. Tre år senare, år 1957, publicerar Chajtov sin första berättelsesamling, *Съперници (Rivaler)*, som samlar hans publikationer mellan 1954 och 1957 i olika bulgariska tidningar. Redan i dessa tidiga verk introduceras ett av de två stora teman som genomsyrar hans författarskap, Rhodopebergen, samt hans karakteristiska stil som kännetecknas av historisk förankring och stilspråklig användning av dialekten som talas i Rhodopebergen. Själv född i en by (Javrovo) i dessa bergsmassiv i södra delen av Bulgarien, och uppvuxen där, ägnar Chajtov många av sina verk åt att beskriva dess

¹ Svåröversatt ordlek som bygger på avsaknaden av bokstaven «в» i det första ordet och som kan översättas på svenska som "mellan det vilda och det underbara". Den väcker också associationer till det första ordet i titeln på Chajtovs mest kända verk *Диви разкази (Vilda berättelser)* som diskuteras i avsnitt 3.

² Olika verk om Chajtov ger olika uppgifter om hur många språk boken har översatts till. Antalet språk varierar mellan 23 och 28. Till exempel, i Ivajlo Christovs monografi *Николай Хайтов. Духовна биография*, är antalet språk 25. Det är oklart hur pass tillförlitlig denna siffra är, eftersom där påstås t.ex. att boken är översatt till svenska (Christov 2009:85). Även om det sista påståendet inte stämmer, är översättningarna en viktig del av det faktum att Chajtov är en av de mest kända bulgariska författarna utomlands. På engelska översattes *Диви разкази* av Michael Holm och gavs ut 1979 i UNESCO collection of representative works.

³ Chajtovs två berättelsesamlingar initierade en polemik mellan förespråkarna för den s.k. "impressionistiska" och "analytiska" litteraturkritiken i Bulgarien. En detaljerad och kronologisk framställning av denna publicerades av Janev (2001) i ett appendix till Chajtovs *Диви разкази* 2001.

⁴ Berättelsen heter *Предни мостове на родното строителство (Ledande broar i det fosterländska byggandet)* och är skriven i den dåvarande epokens anda.

vilda skönhet, ärorika historia och färgstarka människor. Chajtov introducerar Rhodopebergen i den bulgariska litteraturen. En avlägsen och av tidens utveckling förbigången trakt, där många gamla seder och traditioner lever kvar, legender och verkliga historiska händelser sammanflätas, och där en av de mest obegripliga, även för bulgarer, dialekter talas.

Kopplat till hans beundran av Rhodopebergen är det andra stora temat i Chajtovs litterära produktion: historiskt-dokumentära berättelser om legendariska personligheter inom Bulgariens historia. Till detta tema hör t.ex. hans verk *Хайдуту* 1968 (*Hajduter*), *Родопските комити разказват* 1972 (*Rhodopebergens rebeller berättar*) och *Капитан Петко войвода* 1981 (*Kapten Petko vojvoda*), som bygger på hans mångåriga utforskande av i gamla tidningar och arkiv bevarade dokument och vittnesmål om motståndsrörelsen i Bulgarien (hajdutrörelsen) under det fem sekel långa osmanska herraväldet. Hit hör också hans kontroversiella bok *Гробът на Васил Левски* 1987 (*Vasil Levskis grav*)⁵ om Bulgariens mest kända historiska figur Vasil Levski (som bulgarerna kallar ”frihetsaposteln”). I alla dessa böcker visar Chajtov sin historiskt-etnografiska läggning och förmår återuppliva det förflutna i en dokumentaristisk prosa med ”levande” figurer och platser. Även hans monografier om städer och byar i Rhodopebergen⁶ kan läsas som skönlitterära verk, där människor berättar och hus blir levande genom minnen av familjehistorier om dess invånare. Här kan man se en koppling mellan hans mångåriga erfarenhet som frilansjournalist för olika tidningar (1954-1967) och som chefredaktör för tidskrifterna *Rodopi* (1966-2002) och *Sofija* (1976-1979).

3. Bockhornet: en berättelse mellan saga och sägen

Chajtovs berättelse *Bockhornet* har en egendomlig publikationshistoria – den pendlar mellan två böcker: *Шумки от габър* (*Blad från en avenbok*) och *Диви разкази* (*Vilda berättelser*). Berättelsen publicerades för första gången i Chajtovs essä- och berättelsesamling *Шумки от габър* (*Blad från en avenbok*, 1965). Boken innehåller ett antal olika typer av verk: essäer, reseskildringar, historiska berättelser, etc. Den är indelad i sex olika cykler, där *Bockhornet* tilldelas tredjeplatsen i en cykel med namnet ”През вековете” (”Genom seklen”). I samlingens andra- och tredjeupplaga (1966 respektive 1970) är berättelsen med i samma cykel och också på samma plats. I fjärde upplagan (1973) finns berättelsen med, men cykeln ”Genom seklen”, består av bara

⁵ Ämnet Vasil Levski är en viktig del av Chajtovs verk. Förutom den i texten nämnda boken har han skrivit ytterligare tre till: *Аферата с гроба на Левски* 1996 (*Affären med Levskis grav*), *Кой и защо унищожжи гроба на Левски* 2004 (*Av vem och varför förstördes Vasil Levskis grav*) och *Бележки по теджерчето на Васил Левски* 2007 (*Anteckningar enligt Vasil Levskis lilla notisbok*). De två sistnämnda publicerades efter hans död.

⁶ *Миналото на Яврово* 1958 (*Javrovos förflutna*), *Асеновград в миналото* 1963 (*Asenovgrad i det förflutna*), *Девин* 1964 (*Devin*), *Село Манастир* 1965 (*Бун Манастир*), etc.

två verk, där en av dem är *Bockhornet*. Boken *Шумки от габър* (*Blad från en avenbok*) har allt som allt elva upplagor som publicerats med varierande innehåll.

År 1967 publiceras berättelsesamlingen *Диви разкази* (*Vilda berättelser*), som i första-, andra- och tredjeupplagan (1967, 1969, respektive 1970) innehåller 17 berättelser, bland vilka *Bockhornet* inte förekommer. Först i fjärde upplagan (1972) dyker *Bockhornet* upp, vilket sammanfaller med det år då filmen introduceras och blir en stor succé både i Bulgarien och utomlands⁷. Efter fjärde upplagan är berättelsen publicerad i varje ny upplaga av *Диви разкази* (*Vilda berättelser*) upp till den 19, som ges ut år 2005.

Till dessa två separata böcker (*Шумки от габър* och *Диви разкази*) kan man också räkna tre upplagor av Chajtovs *Избрани произведения* (*Valda verk*) i två band (utgivna 1989, 1998 och 1999), som innehåller båda böckerna. I de två första upplagorna av Chajtovs *Valda verk* hittar man *Bockhornet* bland *Диви разкази*, medan den i den tredje upplagan återfinns i *Шумки от габър*. Sedan år 2009 pågår utgivningen av Chajtovs samlade verk, som kommer att ges ut i en serie om 17 band. De första två banden består av *Шумки от габър* (band 1) och *Диви разкази* (band 2). Berättelsen *Bockhornet* finns med i båda.

Denna korta presentation av berättelsens publikationshistoria visar att berättelsen lever i sin egen värld, eller åtminstone i en värld mellan två olika böcker. Förklaringarna kan vara många: författarens val, förlagens bedömning eller något annat. Märkligt nog är detta inte nämnt på någon av de

En scen ur den första filmatiseringen av *Bockhornet*.

otaliga sidorna som skrivits om Chajtov och hans författarskap. Det kan verka överdrivet att påstå att det handlar om ett systematiskt förbiseende, men man kan även i denna udda detalj se något specifikt. *Bockhornet* är genremässigt svårfångad - den rör sig mellan sagan och sägnen och sägs vara "Chajtovs enda litterära verk som han skapat från början till slut utan att varken bygga på en existerande legend eller historiska dokument" (Christov 2009:180).

Bockhornet skiljer sig från berättelserna⁸ i *Диви разкази* på många sätt, inte minst på grund av berättartekniken. Medan en figur berättar en episod ur sin egen historia i

⁷ När berättelsen börjar förekomma i *Диви разкази* införs relativt få ändringar i originaltexten. Ordet овце (får) i början av berättelsen byts ut mot кози (getter), förmodligen på grund av filmatiseringen där husdjuren är getter. En annan lexikal förändring är bytet av verbet долитали (flög fram) till политали (flög iväg). Jämfört med publikationerna innan 1972 kan man också konstatera att den utsatta accenten på två ord косаджия och жарили strukits i de senare publikationerna. Annars handlar det om smärre ändringar i interpunktionen. Översättningen som presenteras här i Appendix (se s. 134) baserar sig på berättelsens text i Chajtov (1971).

⁸ För mer information om några av berättelserna i *Диви разкази* se Englunds (1980) utmärkta artikel.

alla andra berättelser, låter Chajtov berättaren i *Bockhornet* återberätta en episod ur det förflutna som är både geografiskt och historiskt specifik men även allmänmänsklig. I alla andra berättelser låter Chajtov sina hjältar själva berätta sin egen historia. Genom att använda jag-formen distanserar sig författaren medvetet från berättaren, utan att vara frånvarande. I *Bockhornet* låter han någon rollfigur återberätta en episod ur det förflutna, där händelser och öden från olika tider korsar varandra.

Distansen fördubblas, genom att både författaren och berättaren distanserar sig från handlingen som återges. Denna dubbla distansering uttrycker Chajtov på ett elegant sätt genom återberättande verbformer. Även i bulgariskan, med en distinkt morfologisk kategori med återberättande verbformer för händelser som man själv inte har bevittnat, är användningen av sådana verbformer rakt igenom ett helt litterärt verk inte speciellt vanlig, utom i sagor och sägner. Sagornas värld inträds alltid i en obestämd tid och på en obestämd plats ("det var en gång ... i ett land ..."), medan själva sagan återger en historia som vi alla kan dra lärdom av. Så öppnar Chajtov sin historia med konjunktionen "и" som utgör kopplingen mellan en allmänmänsklig tragisk konflikt som uppstår när människan går emot sin natur och hur denna konflikt utvecklas i en bulgarisk kontext. Till svenska är översättningen av konjunktionen "и" inte ett problem, den översätts oftast med "och" eller "också", beroende på kontexten. I min översättning blev dock "и" översatt med *även*, inte helt utan avsikt.

4. Översättningen: mellan trohet och trovärdighet.

Att översätta Chajtov är varken lätt eller okomplicerat. Hans språk är inte "lättfångat" på ett främmande språk. De problem som man stöter på kan delas in i tre olika kategorier: lexikala, morfologiska och syntaktiska. För att åtminstone till en viss grad återge hans specifika stil, måste man i förväg bestämma sig för vissa principer och följa dem konsekvent under arbetets gång.

4.1. Lexikala lösningar

En svårighet som varje översättare⁹ stöter på med Chajtov är hans rikliga användning av turkiska och dialektala ord. Detta är ett av de mest specifika dragen i Chajtavs språk. Om man översätter dem med deras svenska motsvarigheter, förlorar man både det regionala och den färgstarka sidan av Chajtavs språk. Samtidigt är många av dessa ord ovanliga även för bulgarer, vilket gör dem svåra att förstå. I många fall handlar det om för gemene man en vag aning om ordens betydelse, men likafullt förklarar man dem inte i de bulgariska utgåvorna. Som översättare kan man använda två principer:

⁹ Englund sammanfattar dessa svårigheter på bulgariska på ett utmärkt sätt: "Те (трудностите) в известна степен са много "хайтовски" по характер, но решаването им зависи от възгледите на преводача върху редица по-общи въпроси, свързани с всеки художествен превод." (Englund 1981:41).

- att översätta alla dialektala och turkiska ord konsekvent, *eller*
- att låta bli och förklara dem i fotnoter.

Jag har använt båda principerna. Dialektala och turkiska ord som även en bulgarisk läsare inte skulle förstå utan ordbok har jag översatt. Ord som *къшла, драгоманин, нурустия, кюшка, чапрази, сеузи, названти* har översattas som *fäbodard, skördelagsförman, eldgaffel, veranda, spännen, vallhjon, drängar*. Även bulgarerna behöver använda olika slags ordböcker för att förstå den exakta betydelsen.

Däremot förklaras turkiska ord som är begrepp i fotnotter. När man översätter skönlitteratur är användningen av fotnotter störande för textens flöde. För att undvika ännu mer fotnotter använder jag orden med svensk morfologi: *aga – agorna, spahi – spahin, spahierna; arnaut – arnauter, arnauterna; bjuljukbasji – bjuljukbasjin; sejmen – sejmenerna* osv.

Användningen av dialektala och turkiska ord är ett viktigt stilistiskt grepp som Chajtov använder sig av för att ge platsen och tiden en autentisk prägel. Denna autencitet återspeglas även i sådana detaljer som toponymer. Till exempel, istället för det nuvarande namnet på staden Асеновград (Asenovgrad) och Асеновградска област (Asenovgrads distrikt) använder Chajtov deras äldre benämningar Станимака (Stanimaka) och Станимашко (Stanimasjko). Вун Еркеч (Erketj) har numera namnet Козичино (Kozitjino), klostret i Kuklen heter ”Св. Св. Козма и Дамян” (”S:t Kozma och S:t Damjan”). I *Bockhornet* används klostrets gamla namn ”Свети врачове” (”De heliga botarna”). Dessa detaljer förklaras inte i översättningen, men benämningarna från originaltexten bevaras i svensk transkription.

4.2. Syntaktiska lösningar

Chajtov föredrar i många fall konjunktioner som är både talspråkliga och ålderdomliga. Sådana konjunktioner har ofta en synkretisk funktion: de kan koppla samman huvudsatser eller inleda olika typer av bisatser. Exempel på en sådan konjunktion är *та*, som kan betyda både *och* och *zatoва* (därför) i samma kontext. På svenska kan denna synkretism uttryckas med adverbet *så*, ett adverb med många olika funktioner:

- (1) Отбягвал да се среща с хора, **та** се разчуло, че [...]
Han undvek att träffa människor, **så** ryktet spreds att [...]
- (2) От време на време политали оттам див кикот и блееене, **та** от това разбирали хората [...]
Då och då hördes därifrån vilda skratt och getter som bräkte, **så att** man förstod [...]

I berättelsen finns även sådana konjunktioner som är svåröversättbara till svenska, t.ex. *ала* och *затуй*. På svenska blev de *men* och *därför*, vilka inte förmår uttrycka originalordens talspråkighet eller arkaiska konnotationer.

- (3) Пренесли го в една колиба, **ала** подир два дни колибата пламнала.
De bar över honom till en hydda **men** två dagar senare sattes även hyddan i brand.
- (4) **Затуѝ** не се е оправил тоя свят!
Det är **därför** världen inte blivit bättre!

Exempel (4) leder till en annan för Chajtov typisk stilistisk egenskap. I många fall använder han ordföljden som ett stilistiskt grepp: både för att öka dramatiken och för att uttrycka talspråkighet. I bulgariskan är (som bekant) ordföljden mycket friare än i svenskan - en strukturell skillnad mellan svenskan och bulgariskan som försvårar översättningen. Ändå försöker jag att följa Chajtavs ordföljd så exakt som möjligt. Oproblematiska är sådana fall där bara ett argument från satsens struktur lyfts fram till den första positionen i meningen, t.ex. när satserna i ett helt stycke börjar med adverbialen.

- (5) След **погребението** – озлобен и отчаян – Караиван запалил къщата си в seloto и заедno с desetгодишната si dъщеря Мария отишъл да живее на къшла в планината. **Девет години** проживели самотни в тази къшла Мария и озлочестеният и баща.
Efter begravningen, bitter och förtvivlad, sätter Karaivan sitt hus i brand och flyttar tillsammans med sin tioåriga dotter Maria till fäbodarna i bergen. **Nio ensamma år** tillbringar Maria och hennes hedersberövade far i fäbodarna.

En sådan ett-till-ett överföring av satsbyggnaden blir ogrammatisk på svenska när två argument flyttas till satsens initiala fas, t.ex. adverbial och subjekt:

- (6) **В село Караиван** не се вестявал, за да не човъркат спомените незарасналата рана.
Till byn gick *han* inte, för att inte minnena skulle svida i det ännu öppna såret.

Verbets fasta position på svenska begränsar möjligheterna att överföra en sådan satsbyggnad på ett exakt sätt. I originalmeningen är ordföljden ommarkerad, tema kommer före rema, som i översättningen återges genom att byta egennamnet mot ett pronomen.

Ett sätt att bibehålla dramatiken som Chajtov förmedlar genom ordföljden är att dela upp satsargumenten i de mest uttrycksfulla satspositionerna – initialt och finalt, som i följande exempel:

- (7) **Беззащитната жена от страх и мъка** загубила ума си и когато мъжът и се върнал заварил я обезумяла.
Av sorg och rädsla förlorade **den hjälplösa kvinnan** sitt förstånd och när hennes man återvände hem hittade han henne utom sina sinnen.

De understrukna delarna i meningen pekar ut ett annat problem i Chajtavs språk, den s.k. ”lexikala parallellismen” som Englund (1981:43) också kommenterar som ett svåröversättbart drag. I en och samma mening uttrycks samma betydelse på två olika sätt. Den första lexikala enheten används i dess direkta betydelse, medan den andra

används i en mer eller mindre överförd betydelse: *загубила ума си* och *обезумяла*. En sådan ”ordlek” är generellt svår att återge på ett annat språk.

4.3. Morfologiska lösningar: återberättande verbformer

Alla exempel på lexikala och syntaktiska problem kan lösas på olika sätt beroende på översättarens förmåga, val och omdöme. Däremot är de morfologiska problemen som *Bockhornet* ger upphov till ganska generella. Berättelsen är skriven i narrativ modus, för att återge en information som man inte själv har bevittnat, dvs. utan att avslöja vem som är berättaren, varifrån informationen kommer och vem som har bevittnat händelserna. Berättelsen är skriven med återberättande verbformer: av totalt 338 verbformer är endast 86 i indikativ.

Olika språk har olika sätt att återge evidentialitet: i bulgariskan handlar det om en utpräglad morfologisk verbkategori som inte finns på samma sätt i svenskan. Utan att gå in i en alltför djup diskussion kan man kort exemplifiera denna morfologiska egenskap i bulgariskan och möjligheterna för översättning till svenska med ett exempel ur *Bockhornet*, den första meningen där berättelsen byter modus. Exemplet ges i narrativ (ex. 8), så som det står i berättelsen, och i indikativ (ex. 9) för att understryka skillnaden:

Narrativ

- (8) МЪЖЪТ ѝ **бил** с овцете.
(8a) Hennes man **var** visst med fåren.
(8b) Det sägs att hennes man **var** med fåren.
(8c) *Under tiden* **var** hennes man med fåren.

Indikativ

- (9) МЪЖЪТ ѝ **беше** с овцете.
(9a) Hennes man **var** med fåren.

På svenska kan man uttrycka skillnaden mellan narrativa och indikativa former på ett lexikalt sätt, antingen med adverbet *visst* (ex. 8a), eller med en syntaktisk konstruktion *det sägs att* (ex. 8b) eller på ett annat lexikalt sätt *under tiden* (ex. 8c). Oavsett vilken lexikalisk variant man väljer på svenska blir verbets form densamma, *var* (dvs. imperfekt), både om man översätter en bulgarisk mening i indikativ (ex. 9a) eller narrativ (ex. 8a-c). I en längre text med framför allt återberättande former blir en översättning på ett markerat lexikalt sätt (så som i ex. 8a och 8b) en belastning. Dessutom är de narrativa verbformerna i Chajtovs berättelse ommarkerade. Även för den bulgariska läsaren avslöjas källans identitet först i sista fasen av berättelsen. I översättningen letar jag efter ommarkerade lexikala enheter som uttrycker obestämdhet både när det gäller tiden och källans identitet. I texten översattes meningen (ex. 8) som (ex. 8c), där adverbialen *under tiden* signalerar ovissheten i den narrativa formen *бил* på bulgariska.

Ett annat argument för att inte översätta de återberättande verbformerna på ett markerat lexikalt sätt är att Chajtov använder dessa snarare som stilistiskt grepp än

som rena morfologiska former. De uttrycker berättarens avsikt att återge en saga om hämndens förödande kraft, konkretiserad i en bulgarisk sägen, som utspelar sig i en konkret historisk och geografisk kontext. Kopplingen mellan ett allmänmänskligt familjedrama och dess konkreta realisation på ett Chajtovskt sätt signaleras redan från början. I de första två meningarna är alla verbformer i presens indikativ. Först i den tredje meningen byts berättelsens strategi och den fortsätter i narrativ. Man kan säga att Chajtov använder indikativa former för berättelsens allmänna bakgrund och går till narrativ i berättelsens ”förgrund”, dvs. där historien konkretiseras och handlingen utvecklas. Han går tillbaka till indikativ när berättaren avslöjar sin identitet, dvs. när det igen ges bakgrundsinformation. På svenska kan denna stilistiska egenskap ”fångas” genom parallell användning av presens och imperfekt i de första två styckena, och övergång till i stort sett bara imperfektformer tills berättaren avslöjar sig själv.

5. Istället för slutsats

Man lär ha sagt att en bra översättning är som en vacker kvinna, förtjusande, men inte speciellt trogen¹⁰. Detta är ett problem som varje översättare stöter på. Inte minst när man översätter Chajtov, är dilemmat mellan trohet och trovärdighet oundvikligt, på grund av hans karakteristiska språk. Det är utmanande även för en som har bulgariska som modersmål att försöka sig på att översätta Chajtov. I sin artikel från 1980 skriver Englund om Chajtov att han är ”en av de bulgariska författare som vore värda en större läsekrets i Sverige” (Englund 1980:29). Den senaste översättningen till svenska av modern berättande bulgarisk prosa var 1983 (Åkerström 2010). Förhoppningsvis bryter publiceringen av *Bockhornet* i *Slovo* denna långa tystnad.

Referenser

Chajtov 1971: Хайтов, Н. *Шумки от габър*. Пловдив: Христо. Г. Данов.

———.1986: Хайтов, Н. *Диви разкази*. Пловдив: Христо. Г. Данов.

———.2009: Хайтов, Н. *Съчинения в седемнайсет тома*. Том 1: *Шумки от габър*. Том 2: *Диви разкази*. София: Захарий Стоянов.

Christov 2009: Христов, И. *Николай Хайтов. Духовна биография*. София: ЗОВ.

¹⁰ Parafrauseringen bygger på ett citat i Holms *Bevingade ord* (1989:310). Originalcitaten lyder: “Vackra översättningar, liksom vackra fruar, äro icke just alltid de trognaste. Es. Tegnér i brev till C.G. von Brinkman 7 april 1825”.

Englund 1981: ЕНГЛУНД, Б. ”Хайтов на шведски – някои проблеми.” *Problems in connection with translation from Bulgarian into Swedish*. Göteborg: Slaviska institutionen vid Göteborgs universitet, *Gusli* 2, 41-49.

———.1980. ”Nikolaj Chajtov och hans vilda berättelser”. *Slavisk kulturrevy* 1, 29-31.

Holm, P. 1989. *Bevingade ord*. Stockholm: Bonnier.

Janev 2001: ЯНЕВ, В. ”’Диви разкази’ в българската литературна критика.” I Appendix till *Диви разкази*. Велико Търново: СЛОВО, 287-325.

Karlatider. 1981. (Övers. av) Birgitta Englund. *Artes*, 7(1981):1, 123-131.

Provet. 1977. (Övers. av) Arne Hult. *Åtta bulgariska berättelser*. Göteborg: Stegeland, 109-118.

Wild tales. 1979. (övers. av) Michael Holm. London: Owen (= UNESCO Collection of Representative Works).

Åkerström, H. 2010. *Bibliografi över bulgarisk skönlitteratur översatt till svenska*. Uppgraderad 2010. Göteborg (= Göteborgs universitet, Institutionen för språk och litteratur). <http://slaviska.se/bibliografi/bulgarisk.pdf>, 2010-05-27.

Appendix:

Bockhornet

av **Nikolaj Chajtov**

(övers. Daniela Assenova)

Även denna blodiga historia börjar med våld. En viss Deli Mustafa, fältvaktare från Erketj, tar sig in i Karaivans (från Zagore) hus och våldtar hans för sin skönhet kända hustru Karaivanitsa. Under tiden var hennes man med fåren. Av sorg och rädsla förlorade den hjälplösa kvinnan sitt förstånd och när hennes man återvände hem hittade han henne utom sina sinnen. Karaivan satte sin fru på en mulåsna och tog henne till klostret ”Sveti vratjove”¹¹ i Kuklen för att behandla henne med det läkande vattnet från källan. Den stackars kvinnan dog snart och begravdes där, i närheten av klostret.

Efter begravningen, bitter och förtvivlad, sätter Karaivan sitt hus i brand och flyttar tillsammans med sin tioåriga dotter Maria till fäbodarna i bergen. Nio ensamma år

¹¹ Klostrets namn ”Sveti vratjove” (”Свети връчове”) betyder ”De heliga botarna”.

tillbringar Maria och hennes hedersberövade far i fåbodarna. Till byn gick han inte, för att inte minnena skulle svida i det ännu öppna såret.

Han undvek att träffa människor, så ryktet spreds att han blivit galen och till slut vågade ingen gå förbi fåbodarna. Stigarna dit täcktes med gräs, stället förvandlades till en igenväxt, enslig ödemark. Då och då hördes därifrån vilda skratt och getter som bräkte, så att man förstod att någonstans däruppe, bland de vilda klipporna i björnarnas och örnarnas kungarike, var Karaivan fortfarande vid liv.

Alla glömde Karaivan och ingen nämnde honom ens när Deli Mustafa hittades död med genomborrad bröst. Ihjälstucken blev han inte med någon kroksabel eller med en dolk utan med ett bockhorn. Så hittades han, fältvaktaren, med hornet instucket i bröstet, som av en djävuls hand.

Turkarna blev utom sig. De började leta efter Mustafas mördare, men hittade inga spår. Det kom endast fram att drygt en vecka innan sin död hade han släpat in en turkisk kvinna i skogen tillsammans med några andra sedeslösa busar; han hade tagit vinägermakaren från Stanimasjko, Roksani, och satt en glödande eldgaffel på hans huvud för att ta hans pengar, och, för en skördelagsförman som hade med sig sitt skördelag, hade han rövat bort hästen. Tillräckligt med synder för att någon skulle slå ihjäl honom.

Innan jorden på Deli Mustafas grav hunnit sätta sig, sköt någon med ett gevär spahin¹² Kara Memisj Dervisj aga¹³, när han drack sitt kaffe på verandan. Kulan kom från den intilliggande almskogen, när näktergalarna sjöng sina kvällssånger och vattnet rann från den praktfulla källan som han byggt för allas väl¹⁴. Iväg sprang Kara Memisjs söner, hästskötare, vallhjon och drängar och letade igenom skogen, träd för träd, buske för buske, men mördaren hittade de inte. Spahin, Kara Memisj, hade i sitt harem nio bulgariska kvinnor. Han hade satt många mödrar i tårar och många män bar blåmärken på sina revben efter honom. Varenda en av hans trehundra bönder kunde vara hans mördare.

På Jungfru Marie-dagen skedde en annan blodig händelse, vars make aldrig setts eller hörts tidigare. På vägen till Uzundjovo, vid Orman boaz, mördades kol-agan¹⁵ Hjusin från Haskovo, och tillsammans med honom två andra arnauter¹⁶ som var kända för sin grymhet. De två arnauterna var skjutna och Hjusin genomborrad med ett bockhorn. Bredvid de döda betade en åsna med sadelväskor i godan ro. Sadelväskorna var orörda. Förbluffade blev förföljarna, som började leta efter förövarna, skrämda blev de. De hittade egentligen inga spår men något visste man redan: handen som

¹² Spahi (спахия) – turkisk kavallerist under sultantiden.

¹³ Aga (ага) – turkisk titel, särskilt för militärer av lägre grad.

¹⁴ I originaltexten: ”за хајр” (”za hair”) – turkiskt idiom som betyder ”i välgörenhetssyfte” (fortfarande brukligt i bulgariskan).

¹⁵ Kol-agasá (кол-агасъ) – turkiskt ord för husbonde.

¹⁶ Arnaut (арнаут) – alban i turkisk (krigs)tjänst.

skickar illgärningsmännen en efter en till Allah gör detta inte för pengarnas, utan för hämndens skull.

Trakten kring Orman boaz blev noggrant genomsökt. Förföljarna kom fram ända upp till Karaivans fäbodrar, men där hittade de bara den galne Karaivan, orakad och med blodsprängda ögon, som höll på att så hirs. När den galne fick syn på turkarna började han flina och de skyndade sig att lämna detta dystra ställe.

Vintern gick över. Agorna¹⁷ hann glömma lite av Deli Mustafas, Kara Memisjs och Hjusins öden. Men en gång hände det att två jägare från Kozanovo, Alisj och Meko, överföll en kvinna som arbetade på åkern. Det hann inte gå mer än tre dagar efter detta hjältedåd innan Alisjs hus sattes i brand. Den förfärade Alisj slog sönder fönstret och hoppade ut (dörren visade sig vara igenbommad) men takfoten föll och de brinnande plankorna och bjälkarna begravnade honom. Grannarna kom till hjälp och grävde fram honom fortfarande vid liv men med bränd hud. De bar över honom till en hydda men två dagar senare sattes även hyddan i brand. Vakten, som bevakade Alisj, sprang sin väg och illgärningsmannen brann ihjäl. Vakten lyckades få syn på mordbrännaren: ett monster i päls, med horn på huvudet. Tre dagar darrade han och hans tänder skallrade av rädsla.

Skräckslagen av Alisjs öde, låste sig Meko in i sitt hem bakom de höga murarna, släppte de elaka hundarna och satte i varje hörn på gården en tjänare med laddat gevär. Ingen gick in i eller ut ur detta brännmärkta hus i mer än en månad. Meko satt där inne med geväret i knät och drack vin hela tiden, för att dämpa rädslans röst. Rädd var han även för att somna. När han slumrade in ryckte han då och då till och sköt med geväret mot vinden, där mössen sprang fram och tillbaka. Hela byn sattes i larm, grannarna samlades, hundarna började skälla. En natt sköt geväret igen, men ingen gick upp, ingen kom till hjälp. I gryningen hittade tjänstefolket sin herre utsträckt på golvet med mynningen i munnen och huvudet spräckt. Rädslan hade krossat honom och han sköt sig med sina egna händer.

Ryktet spreds att djävlarerna ingått förbund med rajan¹⁸. Jägarna slutade gå på jakt. Busarna slutade vistas ute. Turkarna var skräckslagna. På det turkiska caféet började man berätta otroliga historier om misstänkta ljud, konstiga spår, förvarnande tecken och omen. Ingen turk vågade möta skymningen ute på fälten, eller att titta in i de kristnas hus. De fattiga kunde andas ut, de av spahierna skrämde bönderna gladde sig; de kände handen av en osynlig, obeveklig beskyddare, som inte ville visa sig för dem men inte glömde att hämnas varje orättvisa och förolämpning. Om någon turk började tråta eller titta snett på dem, så sade de till honom att gå sin väg så att han inte skulle få se bockhornet. Spahin från Kardjali lyssnade inte på sådana ord, tog för mycket vete av sina bönder och hittades senare död med huvudet instoppat i en skäppa och

¹⁷ Agorna (*aziúme*) – bestämd form av substantivet *aga* i pluralis.

¹⁸ Raja (*paя*) – sammanfattande benämning på icke-muslimska (vanligtvis kristna) undersåtar i det Ottomanska riket; ett ord som turkarna använde för den bulgariska befolkningen.

genomborrade med ett bockhorn. Efter det blev ”Bockhornet”, som man började kalla hämnaren, ett blodigt hot mot fienden.

Bland byarna i Zagore började man på nytt spela säckpipa, mörna gick på nytt till ringdansen, de giftasvuxna kvinnorna började smycka sig med praktfulla halsband, spännen av silver blänkte igen på deras midjor. I Karaivans by dansades de livligaste ringdanserna, eftersom de skickligaste herdeflöjtspelarna fanns där. Till denna by kom de unga från Stanimasjko för att viga till herdeflöjternas och säckpipornas toner. Andra kom bara för att dansa sig belåtna, eftersom man inte fick dansa överallt under dessa svåra tider. Och just på en sådan helgdag dök på ringdansen upp en ung och smäcker kvinna med eldiga ögon. Hon dansade av hela sitt hjärta och hoppade så lättfotat att pionen bakom hennes öra föll till marken. Den unga kvinnan böjde sig ner för att ta upp den men när hon skulle ta den föll ett bockhorn från hennes skjortbröst skramlandes mot kullerstenen. Hon blev generad, tog snabbt upp hornet och stoppade det i sitt skjortbröst och gömde sig sedan skyndsamt i den färgrika festliga folkhoppen.

”Bockhorn, bockhorn!” – orden gick genom folkhoppen som en stor skälvning. Säckpiporna tystnade. Herdeflöjtspelarna sträckte på halsen för att med ögonen leta efter den egendomliga ungmön och ungarlarna stod som förlamade. Olyckligt nog kände någon släktings ögon igen Maria, Karaivans dotter, i den vackra unga kvinnan. Detta var en stor, brännande och studsande nyhet. Att hemlighålla en sådan nyhet var omöjligt. En kopparslagare tog den till bjuľjukbasjjan¹⁹. En stor trupp av sejmen²⁰ och basjibuzuk²¹ omringade Karaivans klippor. Maria försvarade sig med pistol och kniv, men när hon såg att hon inte kunde rädda sig, sprang hon mot klipporna och i stället för att hamna i turkarnas händer hoppade hon i avgrunden. Viftandes med en påk banade den ”galne” Karaivan sig väg mellan sejmenerna, som stormade fram för att binda honom och försvann i busksnåren med av sejmenernas kulor genomborrade byxor.

I Karaivans hydda hittade turkarna en säck med vassa horn. I potatiskällaren fann de olika slags dräkter: *kukermasker*²², tiggars- och zigenarkläder som den modiga hejduken Maria och hennes far använde vid sina nattpromenader.

Strax efter dessa blodiga händelser kom till klostret ”Sveti vratjove” i Kuklen en lieman med sönderslitna kläder och erbjöd sig stanna där som klosterbetjänt. Om någon av munkarna kände igen Karaivan, det vet man inte. Man vet bara att liemannen insjuknade under sommaren i frossa. I sin dödstimme ville han bikta sig och avslöjade för biktfadern vem han var och hur han hamnat i klostret. Av denna bikt, som sedan återberättats av andra munkar och förvandlats till en legend, vet vi att den enda tanken

¹⁹ Bjuľjukbasj (*бюľюкбашия*) – turkiskt ord som betyder ledare för en militär trupp.

²⁰ Sejmen (*сеймен*) – turkisk militärpolis.

²¹ Basjibozuk (*башибозук*) – irreguljär turkisk här.

²² Kuker (*күкер*) – traditionella päls- och maskförklädda dansare, som dansar i slutet på vintern för att jaga bort de onda andarna. Traditionen härstammar från trakernas tid och hålls fortfarande vid liv.

i Karaivans huvud efter hustruns död var hämnden och att han en längre tid förberedde sig, så att den skulle bli förskräcklig. Han låtsades även vara galen, för att bli glömd och lämnad i fred. Av bikten vet man att Maria snärjt Deli Mustafa, när han sov i en fruktträdgård. En hel vecka släpade hon honom runt i skogen med snaran runt halsen, som man gör med djur, tills hon äntligen stack honom med hornet och kastade honom i floden. För att skjuta ihjäl Kara Memisj, klättrade den modiga Maria upp i ett almträd mittemot hans gård och väntade där i tre dagar utan bröd och vatten, tills den gamle vällustingen visade sig på verandan. Där i almträdet satt hon också medan sejmenerna genomsökte skogen under hennes fötter.

Med en bal av gethår indränkt i tjära satte Maria och hennes far Alisjs hem i brand. I denna turkiska by lyckades de ta sig in klädda som vinägermakare. I tumultet lade ingen märke till dem. Medan de förskräckta turkarna sprang och sköt blint omkring sig i mörkret, höll Karaivan och Maria på att bära vatten för att släcka elden.

Dessa historier var verkligen förskräckliga, men det som mest berörde biktfadern var Karaivans erkännande att han för att hämnas sin hustru även vågade gå emot Guds lag: i sin önskan att förvandla en bräcklig flicka till en skoningslös hämnare. Han själv, lytt i ena armen och dålig skytt, verkade inte lita på sig själv utan överförde allt sitt hopp på Maria.

Nio år höll han tillbaks sin vrede, gömde sorgen i sin själ och väntade på att flickan skulle växa upp. Under tiden uppfostrade han henne som en pojke. Han klädde henne som en man, med gördel runt midjan, klippte av hennes hår, lärde henne att skjuta och använda kroksabel. Snabb och smidig var ”pojken” Maria, klättrandes hela dagen efter faderns får och kunde själv försvara sig mot vargarna ej sämre än de erfarna fåraherdarna. Så bra skytt blev hon att hon kunde träffa en galtbete från trehundra stegs avstånd med sin fars gevär. Nio år bryter han ner den ömma flickans själ och tar allt till sin hjälp: stormarna, vindarna, vargarna, björnarna och använder all sin erfarenhet och list för att ta bort allt kvinnligt från flickan.

En gång lade Karaivan märke till att hans dotter speglade sig i ett litet kopparkärl. Då förstörde han alla kopparkärl i hyddan och grävde ner dem i jorden. Inte bara klippte han hennes hår, en gång brände han det även för att det aldrig skulle växa igen. Garnspolar, saxar, nålar – varje kvinnligt föremål slängde han bort eller förstörde, för att inte väcka kvinnan i flickan. Han följde henne med vaksamma ögon så att hon inte skulle träffa vare sig någon ungarl, eller gamling, eller någon annan man och lyckades göra henne till en riktig kämpe som obarmhärtigt kunde strypa varje fientlig hals.

Maria gick alltid före, medan hennes far småhaltade efter henne och låtsades ibland vara blind, ibland vedförsäljare, ibland vinägermakare. Det var hon som tänkte ut alla slugheter, hoppade över murar när det fanns murar att hoppa över, sköt när det behövdes skjutas och stack hornen i fiendernas bröst. Allt gick som Karaivan hade tänkt sig, men plötsligt hände något som ledde den gamle till en dödlig synd. Medan

de höll utkik för att sätta eld på Mekos hus tillbringade de drygt en vecka i en fåraherdes hydda. De gömde sig, åt och sov där, men då började det, som Karaivan under nio år med grymhet försökt trycka ner, röra sig i flickans själ: hejduken Maria blev förälskad i deras beskyddare, i den vackre fåraherden. Herden kunde inte ana att det var ett passionerat kvinnohjärta som bultade under den unga hejdukens röda väst. Från de skimrande ögonen och de röda fläckarna på Marias kinder, som följdes av dödlig blekhet, förstod den erfarne fadern att flickan blivit kär. Vilken storm började inte röra sig i denna kraftige och skräckinjagande karls själ, vilken djävulsk svartsjuka började inte glöda i hans hjärta – man kan ana det av att när Meko sköt sig själv och de lämnade hyddan, låtsades Karaivan att han glömt sin flintsten. Han återvände till hyddan och dödade fåraherden, för att Maria aldrig skulle se honom igen.

Vad Karaivan inte visste var att Maria hade avgett löfte till fåraherden att träffa honom vid ringdansen på söndag och Maria hade ingen aning om att hennes far dödat den människa som hon, oskulden, älskade så lidelsefullt. Har Maria fått reda på efter ringdansen att hennes älskade fåraherde blivit mördad eller har faderns brott förblivit en hemlighet för henne? Det vet vi inte. Karaivans bikt slocknade kanske här, eller så har biktfaderns minne svikit honom.

Denna blodiga historia har jag hört som pojke från fader Averki, en gammal munk från klostret "Sveti Vratjove" vid Kuklen. Han bodde inte i klostret utan i närheten, i en hydda som han byggt själv. Det sades att abboten förvisade honom från klostret, eftersom Averki berättade om hans stölder. Den gamle munken visste inte att abboten förfogade över biskopens generösa välsignelse och stöd och plötsligt vid gamla år befann han sig utanför klostret. Averki levde på vilda frukter och välgörenhet. Jag har sett honom krossa torra majscolvar och steka dem blandade med lite mjöl. Han var en lidelsefull rökare, men kunde inte köpa cigaretter. Vi, de små vallhjonerna, hörde honom alltid fråga om tobak när vi gick förbi hans hydda. Ibland plockade vi åt honom fallna tobaksblad från åkrarna och i gengäld berättade han hemska historier om det turkiska oket. En av dessa berättelser var historien om Karaivan och hans dotter, hejduken Maria, som också kallades "Bockhornet". Munken, hos vilken Averki började sitt munkliv, var just denna biktfader som gav Karaivan den sista smörjelsen.

Fader Averki ser jag framför mina ögon som om det vore idag, klädd i sin slitna urblekta munkkappa, med benen svepta i skinnremsor, med vita, av tobaksrök genomrostiga mustascher. Varje gång han berättade om Maria fylldes hans ögon med tårar. När han till slut, rörd, spottade ut tobaken, slutade han alltid med samma ord:

"Många orättvisor, men bara en Maria! Det är därför världen inte har blivit bättre!"